

lerini tutuklattı. Sıkıyönetim ilân ederek birçok alanda özgürlükleri kısıtladı.

1949'da yapılan, ancak petrolün millileştirilmesinden sonra gelirlerin düşmesi sebebiyle uygulanamayan ilk ekonomik kalkınma planına tekrar hız verildi. İkinci ekonomik plan döneminde (1956-1962) birçok büyük projenin gerçekleştirilmesi sağlandı. Petrol krizinin 1954'te çözülmesinin ardından Şah Rızâ, Batı ile ilişkilerini geliştirdi. Bu süreçte petrol konsorsiyumundaki İngiltere ağırlığını kaybederken yerini alan Amerika Birleşik Devletleri, İran tarihi açısından yeni bir devir başlattı. İran 1955'te Türkiye, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin oluşturduğu Bağdat Pakti'na üye oldu. 1957'de sıkıyönetim kaldırıldı. Bu dönemde, şah iktidarının ayakta durmasını ve muhalefetin susturulmasında önemli görevler üstlenecek olan istihbarat teşkilâtı Sâzmân-ı Ittlâât ve Emniyyet-i Kişver (SAVAK) kuruldu. Arkasından şah meclisi feshetti ve Emîni başkanlığındaki hükümet ülkeyi kararnamelerle yönetmeye başladı. Bu durum muhalefeti güçlendirdi ve birçok ayaklanmaya sebep oldu; Sâzmân-ı Mücâhidân-ı Halk ve Fidâiyyân-ı İslâm gibi örgütlerin terör havası estirmeleri ortamı daha da gerginleştirdi. Şah, 1961-1963 yılları arasında "Ak Devrim" (inkılâb-ı sefid) adıyla bir sosyoekonomik reform programı başlattı. Bu programın en önemli maddeleri özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin baskı yaptığı toprak reformu, kadınlara oy hakkının tanınması ve okuma yazma seferberliğiydi. Ancak reformlar, başta tüccar destekli dinî gruplar ve ulusal cephe olmak üzere çeşitli kesimlerin tepkisine yol açtı. Bu sıralarda muhalefetin başını çeken dinî lider Âyetullah Humeynî ile yaşanan ihtilâf doruğa ulaştı. Ülke çapında başlayan ve "Onbeş Hurdâd" denilen ayaklanma hükümet kuvvetleri tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı ve yüzlerce insan öldürüldü (1963). Bir süre sonra da Âyetullah Humeynî ölüme mahkûm edildi; ancak cezası sürgüne çevrilerek Türkiye'ye gönderildi.

1963 seçimlerini ulusal cephe, Tudeh ve ulusal cepheden ayrılan Hizb-i Zahmetkeşân boykot etti. Bu seçimlerin bir özelliği, İran parlamento sisteminde kadınların ilk defa seçme ve seçilme hakkını elde etmeleriydi. Bundan sonra Muhammed Rızâ, Batı ile olan ekonomik, askerî ve kültürel ilişkilerini daha da kuvvetlendirdi. 1963-1972 yılları arasında uyguladığı iki beş yıllık kalkınma planı ile tarım ve sana-

yide gelişme sağladı. Ak Devrim'in onuncu yılına rastlayan 1973'te Batılı petrol konsorsiyumunu millileştirdiğini ilân etti. 1973 ve 1974'te petrol fiyatlarının artmasıyla millî gelirden görülen yükseliş üzerine Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Richard M. Nixon'la kurduğu yakın ilişkiler çerçevesinde ordunun modernleştirilmesine yöneldi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğiyle İran'ı bölgede güçlü bir devlet yapmak için büyük ölçüde askerî harcamalara girdi. Ancak onun bu politikası muhaliflerinin sert eleştirilerine yol açtı.

Ülkedeki ekonomik gelişmeye rağmen gelir dağılımında hızlı bir dengesizlik meydana gelmesi ve toprak reformunun başarısızlığı dinî liderlerin önderliğindeki muhalefeti gittikçe büyüttü. Milyonlarca insanın katıldığı protesto mitingleri yapılması ve bunun yanında güvenlik kuvvetlerinin muhalefete karşı siddet kullanması sonucu ortaya çıkan birçok kanlı olay, şah rejiminin Uluslararası Adalet Divanı ve Uluslararası Af Örgütü gibi kurumlar tarafından eleştirilmesine yol açtı. Öte yandan dış politikada sıkı Amerika Birleşik Devletleri müttefikliği muhalefeti ülkenin bağımsızlığını sorgular hale getirdi. Bunun üzerine duruma hâkim olmak için bazı önlemler düşünen şah, 1975 yılında kurdukları Hizb-i Restâhiz ile tek partili sisteme geçmek istedi. Fakat bu girişimi ve aldığı her önlem yeni kargaşalıkların çıkmasına sebep oldu. İş başına getirdiği üç sivil ve bir asker başbakan olumsuz gelişmeleri durduramayınca Humeynî'nin liderliğinde bütün grupların birlikte başlattığı ayaklanma hızla yayıldı ve ordunun müdahalesi de fayda vermez hale geldi. Neticede şah 16 Ocak 1979'da İran'ı terketmek zorunda kaldı. Böylece ülkede Pehlevî hânedanının yıkılmasıyla Batılılaşma ve laikleşme politikaları da son buldu. Mısır'da Asvan'a yerleşen Şah Rızâ, kısa bir süre sonra tedavi için gizlice Amerika Birleşik Devletleri'ne gittiyse de 1980 yılında Mısır'a geri dönmek zorunda kaldı ve aynı yılın 27 Temmuzunda orada öldü.

Muhammed Rızâ Pehlevî bazı eserler kaleme almıştır: *Me'mûriyyet Berâ-yı Vaftânem* (Tahran 1968); *İnkılâb-ı Sefid* (Tahran 1345; Türkçe'si Muhammed Metin, *Ak Devrim* [İstanbul 1968]); *Besû-yi Temeddün-i Büzürg* (Tahran 1356 hş.); *Mecmû'a-i Nutqâhâ* (Tahran 1961); *Pâsuh be Târîh* (Tahran 1375 hş.; New York 1980; İngilizcesi Michael Joseph, *Answer to History*, New York 1981).

BİBLİYOGRAFYA :

B. Nirumand, *Hür Dünyanın Diktatörlüğü* (trc. Arif Gelen), Ankara 1968, s. 105-204; Ramеş Sanghvi, *Aryamehr: İran Şahu*, İstanbul 1971; D. N. Wilber, *Iran: Past and Present*, New Jersey - Princeton 1976, s. 133-159; N. R. Keddie, *Roots of Revolution*, New Haven 1981, s. 113-183; L. Ziring, *Iran, Turkey and Afghanistan*, New York 1981, s. 60-71, 135-159; E. Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, Princeton 1982, s. 175-179, 208-210, 270-278; J. A. Bill - C. Leiden, *Politics in the Middle East*, Boston 1984, s. 195-212; R. Kapuscinski, *Şahların Şahu* (trc. Oktay Döşemeci), İstanbul 1989; Hüseyin Ferdost, *Zuhûr u Sükût-i Saltnat-ı Pehlevî*, Tahran 1371 hş., I-II, tür.yer.; D. Hiro, *Dictionary of the Middle East*, London 1996, s. 243-244; Ali Asghar Shamim, *Iran in the Reign of his Majesty Mohammad Reza Shah Pahlavi* (trc. Aladin Pazargadi), [baskı yeri ve tarihi yok]; R. M. Savory, "Muhammad Ridâ Şah Pahlavi", *EP* (ing.), VII, 446-451; Bâkır Âkilî, "Pehlevî ve Târîh-i Mu'âsir", *DMT*, III, 637-644; *Political Encyclopedia of the Middle East* (ed. A. Sela), New York 1999, s. 580-581; M. Mehdi Emîni, "Pehlevî-yi Düvvüm, Muhammed Rızâ", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1379 hş./2000, V, 838-843; İsmail Safa Üstün, "İran", *DİA*, XXII, 402-403.

RIZA KURTULUŞ

MUHAMMED RİF'AT

(محمد رفعت)

Muhammed b. Mahmûd Rif'at
(1882-1950)

Mısırlı kâri.

9 Mayıs 1882'de Kahire'de doğdu. İki yaşında iken gözleri hastalandı. Tedavisinin ihmal edilmesi yüzünden giderek görme yeteneği zayıfladı ve bir müddet sonra bir gözünü görmez oldu. On yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip tefsir ve kırâat-i seb'a tahsiline başladı. Muhammed el-Bağdâdî ve Semâlûtî'den tecvid ve tas-hîh-i huruf okudu. Güzel sesi ve başarılı tilâvetiyle hocalarının takdirini kazandı. Daha sonra mûsikiye ilgi duydu. Ud çalmayı ve diğer bazı mûsiki aletlerini kullanmayı öğrendi. Çeşitli meclislerdeki okuyuşuyla şöhreti yayıldı. Kiraat ve mûsiki üstatlarından faydalandı ve yaşı küçük olmasına rağmen onların üstünde bir başarı elde etti.

Muhammed Rif'at, on beş yaşlarında iken babası vefat edince ailenin geçim sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldı. Mısır'ın çeşitli vilâyetlerinde düzenlenen programlara katıldı; bu durum onu ülke çapında bir şöhrete ulaştırdı ve Mısır'ın başta gelen kârii oldu. 1918'de Seyyide-

Muhammed
Rif'at

zeyneb'deki Mustafa Fâzıl Paşa Mescidi'ne sûre kârii olarak tayin edildi, bu görevini 1943 yılına kadar sürdürdü. 1934'te Muhammed Rif'at'ı tanıyıp sesini ve üslûbunu çok beğenen Prens Muhammed Ali kendisine özel bir radyo istasyonunda okumasını teklif etti. Teklifi kabul eden Muhammed Rif'at'ın gerek bu radyoda gerekse İzâatü'l-Kur'an'da yaptığı tilâvetler Mısır'da büyük ilgi gördü; kahvehaneler onun tilâvetini dinlemek için gelen meraklılarla doldu. 1936 yılında İskenderiye'de Seyyidî Câbir Camii'nde bir tilâvet sonrasında cemaatin sevgi gösterisi esnasında kendisini öpmek isteyen birinin parmağının isabet etmesi üzerine az gören diğer göz de kör oldu. Dünya çapında şöhrete ulaşan, kurrâ ve müsikîşinasların övgülerine mazhar olan Muhammed Rif'at 1943 yılında hiçkırık (züğutta) hastalığına yakalandı. 9 Mayıs 1950 tarihinde ölümüne kadar bu hastalık onun Kur'an tilâvet etmesine engel oldu. Daha önce okuduğu olup toplam on bir saat süren bu okuyuşlarından bir kısmı Mısır ve Londra radyolarında bulunmaktadır. Nakşibendî tarikatına mensup olan ve üstün bir ahlâka sahip olduğu belirtilen Muhammed Rif'at, Kur'an okumak üzere Mısır dışından aldığı davetlerin hiçbirine icâbet etmediği gibi Hindistan'dan gelen ve kendisine 15.000 cüneyh ödeneceği bildirilen teklifi de reddetti. Hastalığı esnasında tedavi masraflarını karşılamak üzere kendisinden habersiz açılan kampanyada toplanan 50.000 cüneyhi de kabul etmedi.

BİBLİYOGRAFYA :

Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 313; Mahmûd el-Hüfî, *Eşvâtün min nûr*, Kahire 1992, s. 21-38; Mahmûd es-Sa'denî, *Elhânû's-semâ*, Kahire 1996, s. 15-20, 25, 33-35, 37, 43; Şükri el-Kâdî, *'Abâ-kuretü't-tîlâve fi'l-karni'l-işrin*, Kahire 1420/1999, s. 25-30; Ahmed el-Bülük, *Eşherü men kara'e'l-Kur'an fi'l-aşri'l-hadis*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 13-21; *Ahbarü'l-yeum*, Kahire 13 Mayıs 1950; *Mu.A*, II, 1660; *el-Mevsû'atü's-sekâfiyye*, Kahire 1972, II, 895.

SAİD MURÂD

MUHAMMED b. RÜSTEM

(محمد بن رستم)

Ebû Ca'fer Alâüddevle Muhammed
b. Rüstem Düşmenziyâr
(ö. 433/1041)Kâkûyiler hânedanının kurucusu
ve ilk hükümdarı
(1007-1041).

Büveyhî Devleti hizmetinde vali, emîr ve başkumandan olarak görev yapan Rüstem Düşmenziyâr'ın oğludur. Babası, Büveyhî Emîri Mecdüddeve'nin annesi Seyyide'nin dayısı olduğu için kendisinden Arapça kaynaklarda İbn Kâkûye, Farsça kaynaklarda Püser-i Kâkû (dayı oğlu) diye bahsedilir.

Muhammed b. Rüstem, Büveyhîler'le akrabalığı dolayısıyla 398'den (1007) önceki bir tarihte İsfahan valiliğine tayin edildi. Büveyhîler'in Rey ve Cibâl kolu hükümdarı olan Mecdüddeve'nin zaafından faydalanarak hâkimiyet alanlarını genişlettiyse de onu metbû tanımaya devam etti. 409 (1018) yılında Ebû'l-Fazl Nasrûye'yi Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'a gönderip kendisine lakap ve İsfahan civarındaki hâkimiyeti için menşur verilmesini istedi. Halife ona "Adudüddin, Alâüddevle, Fahrülmille, Tâcülümme, Hüsâmü emîri'l-mü'minin" lakaplarını verdi, ayrıca taç ve sancak gönderdi (*Mücmelü't-tevârih ve'l-kıssaş*, s. 403). Muhammed 410'da (1019) adına para bastırdı. Hemedan hâkimi Şemsüddeve'nin veziri Tâcülmülk Ebû Nasr, Kürtler'le Türkler arasında meydana gelen karışıklıklardan rahatsız olup Türkler'in baskıları karşısında Burcîn (Burceyn) Kalesi'ne sığınmak zorunda kalınca Muhammed b. Rüstem'den yardım istedi. Ebû Nasr'a 2000 süvari gönderen Muhammed, Şemsüddeve'yi destekleyen Türkler'e baskın düzenleyip çoğunu kılıçtan geçirdi (411/1020).

412 (1021) yılında Şemsüddeve ölünce yerine Semâüddeve geçti; fakat iktidarın gerçek sahibi veziri Tâcülmülk Ebû Nasr idi. Burücird hâkimi Ferhâd b. Merdâvic, Semâüddeve'nin hücumuna uğrayıp Muhammed b. Rüstem'den yardım talep edince Muhammed Hemedan üzerine yürüdü. Semâüddeve mağlûp olarak esir düştü. Bu sırada Hemedan, Dinever ve Şâbühast'ı (Sâbürhâst) ele geçirip Büveyhîler'in bu yöredeki hâkimiyetine son veren Muhammed b. Rüstem büyük bir servete kavuştu (İbnü'l-Esir, IX, 330-331). Ardından Hemedan kısa bir süre için Kürt-

ler ve Deylemli müttetikleri tarafından istilâ edildi (418/1027). Muhammed b. Rüstem, Deylem reisi Ali b. İmrân ve müttetiklerine karşı Nihâvend'de büyük bir zafer kazandı ve Hemedan'ı tekrar zaptetti. Bu zaferden sonra Irâk-ı Acem'in en güçlü hükümdarlarından biri haline gelen Muhammed, Kâkûyî hânedanının kurucusu oldu; ancak Büveyhî Emîri Mecdüddeve'yi metbû tanımaya devam etti.

Sultan Mahmûd-ı Gaznevî, 420'de (1029) Rey ve Cibâl'deki bazı şehirleri ele geçirip Büveyhîler'den Mecdüddeve ve oğlu Dülef'i esir alınca Muhammed b. Rüstem İsfahan'da hutbeyi onun adına okuttu. Sultan Mahmud, Muhammed'den İsfahan'da bulunan Arslan b. Selçuk'a bağlı Oğuzlar'ı katletmesini istediye de o bunları Azerbaycan'a sürmekle yetindi. Mahmud'un oğlu Mesud'un Hemedan'ı zaptederek İsfahan'a yaklaşması üzerine Hüzistan'a kaçıp Büveyhîler'den Ebû Kâlicâr ve Celâlüddeve'den yardım istedi (421/1030). Ebû Kâlicâr kendisine yardım sözü vermesine rağmen Mesud'dan korktuğu için bu taahhüdünü yerine getiremedi. Bu sırada Mesud, babası öldüğünden Gazneli tahtı için kardeşi Muhammed ile mücadele etmek maksadıyla bölgeden ayrıldı. Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh araya girip Mesud ile Muhammed b. Rüstem'i uzlaştırmaya çalıştı; Mesud taht mücadelesi yüzünden uzlaşma teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Bu antlaşmaya göre Muhammed, Mesud'un İsfahan'daki temsilcisi (halife) olarak kalacak, buna karşılık kendisine yıllık 20.000 dinar, 10.000 takım elbise, ayrıca hediyeler gönderecekti.

Antlaşmadan sonra İsfahan'a dönen Muhammed b. Rüstem, Hemedan'ı ve diğer bazı şehirleri hâkimiyet sahasına kattı. Sultan Mesud'un taht kavgalarıyla meşgul olduğu dönemde Rey şehrini ve Demâvend bölgesini ele geçirdi. Yezd şehrinde adına para bastırdı ve bu parada sadece Abbâsî halifesinin adına yer verdi. Fakat üzerine gelen Gazneli kuvvetleri karşısında tutunamayıp kaçmak zorunda kaldı. Yaralı olarak Hemedan'a yaklaşık 90 km. uzaklıktaki Ferdcân Kalesi'ne kapandı ve iyileşinceye kadar oradan ayrılmadı (*a.g.e.*, IX, 403). 424 yılı başında (1033) yeniden Gazneliler'le mücadeleye girip Burücird, Hemedan, Kerec ve İsfahan'ı hâkimiyeti altına aldı. Sultan Mesud, kumandanı Ahmed Yinal Tegin kendisine isyan edince Muhammed ile barış yapmak zorunda kaldı. Antlaşmaya göre Muhammed Gazneliler'e yıllık haraç öde-